

ТЕМПОРАЛЬНА ОНТОЛОГІЯ ПРАВА. ПРОЛЕГОМЕНИ

О. СТОВБА
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теоретичної
і практичної філософії
(Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна)*

У кінці ХХ — на початку ХХІ ст. у російськомовній філософії права все більше проявляється фундаментальна відмінність між класичним і некласичним її відгалуженнями. До класичних підходів відносяться правовий позитивізм, об'єктивістські школи права (історична, соціологічна, марксистська), а також метафізичні концепції природного права (раціоналістична, антропологічна, теологічна та ін.). Специфічним варіантом класичного праворозуміння є також лібертарна концепція права В. Нерсесянца в її початковому вигляді, а також інтегральна концепція права¹. Некласичними способами осмислення правової реальності є феноменологічні, екзистенційні, комунікативно-дискурсивні, герменевтичні, постструктуралістські й похідні від них підходи².

Правознавці, що належать до класичного напрямку, досі намагаються осмислити право як *суцє*, яке можна *об'єктивувати*, тобто «об'єктивно споглядати», «досліджувати», «розглядати». Сам правознавець за такого підходу постає як дослідник, «зовнішній» відносно свого об'єкта. Тим самим визначальним для віднесення того чи того варіанта праворозуміння до класичного буде постульований їм суб'єктно-об'єктний поділ, де суб'єкт споглядає об'єкт з безпечної від-

¹ На сьогодні серед послідовників лібертарної концепції можна виокремити її так званих «ортодоксальних прибічників» (Н. Варламова, Л. Лаптева, В. Лапаєва та ін.) і тих, хто намагається дати цій теорії подальший розвиток (насамперед, В. Четвернін з його лібертарним інституціоналізмом). Якщо перші повною мірою можуть бути зараховані до класичного праворозуміння, то другий підхід більш динамічний, внаслідок чого питання про віднесення лібертарно-інституціональної теорії до «класики» або «некласики» вимагає подальшого осмислення.

² Слід зазначити, що в «чистому» вигляді в сучасному російськомовному правознавстві ці підходи зустрічаються досить рідко. Некласичні концепції російськомовних правознавців найчастіше представляють собою їх синтез. Так, наприклад, підхід А. Полякова побудований на ідеях феноменології та комунікативної філософії, І. Честнова базується на ідеях діалогізму й постструктуралізму.

стані (часової і просторової дистанції), яка є запорукою об'єктивності отриманих результатів.

Некласичне праворозуміння у свою чергу вважає об'єктивацію права неможливою, розуміючи її як *динамічне, процесуальне* явище, частиною якого є сам правознавець. Якщо «класика» розглядає право як суще, то «некласика» прагне до осмислення права в його *бутті*. При цьому подібно до того як «статичність» класичних підходів до права не усувається спробою взяти до уваги його історичну обумовленість¹, так і «динаміка» некласичних підходів не означає простого визнання часової мінливості права на рівні його змісту.

Відповідно до цього основним критерієм фундаментальної відмінності між класичною та некласичною філософією права, згаданою на початку цієї статті, буде *просторово-часове ставлення* правознавця до права. Якщо «класичний» вчений розуміє право «ззовні», то некласичне осмислення права «передбачає» *попереднє випробування правового досвіду*, експлікація сутності та умов можливості якого і складає зміст некласичного правового дискурсу². За такого підходу тло правопорядку (яке не піддається сумніву, з точки зору класичного правознавства) несподівано проявляє свою хиткість і неміцність. Таким чином, право з *об'єктивованого явища суспільного життя*, яке потрібно об'єктивно *пізнати*, класифікувати тощо, перетворюється на *випробовуваний досвід чогось*, що *належить осмислити*, оскільки без такого осмислення все випробуване стає нісенітницею. З цього приводу вдало висловився відомий німецький філософ права В. Майхофер: «Справді, чи може бути, що ми коли-небудь випадемо з заспокійливої надійності цього звичного повсякденного поведження з дійсністю права, в зал суду, у в'язницю, в кабінет нотаріуса, і в нас виникне запитання: *що все це означає* (курсив мій. — О. С.)? Чи будемо ми раптово, в мить вирвані з захищеності, яка ніколи не ставилася під сумнів, із завжди вже задалегідь наявного (доонтологічно) розуміння суті, відчувши втрату під ногами ґрунту будь-якого “правового світу”, в якому, здається, ми займаємо досить міцні позиції»? [2, с. 202].

Як уже було сказано, в некласичних підходах право осмислюється як динамічний, процесуальний феномен — діалог (І. Честнов) [10; 11], комунікація (А. Поляков) [3; 4], випадок або подія (О. Стовба) [6] тощо. Разом з тим незримим фоном або, кажучи феноменологічно, онтологічним горизонтом такого розуміння права є час. Однак час досі або взагалі не потрапляв у поле зору правознавців (класичні метафізичні концепції права), або ж його трактування зводилося до констатації часової мінливості й історичної обумовленості права (об'єктивістські концепції), а також аналізу дії права «у часі» (позитивізм). Цій проблемі не приділено належної уваги ні в лібертарній, ні в інтегральній, ні в

¹ У зв'язку з постульованим сутністю класичного праворозуміння суб'єкт-об'єктним підходом і принциповою можливістю об'єктивації права, тобто перетворення його з живого феномену в об'єкт дослідження, в ході аналізу підлягає розчленуванню.

² За влучним зауваженням ще одного представника російськомовної правової некласики Ю. Пермякова, більш важливим, ніж визначення права, є прагнення дізнатися, що саме і за яких підстав право здатне заявити про себе (висловлено при особистому спілкуванні. — О. С.).

жодній іншій сучасній російськомовній філософії права як класичній, так і неklasичній.

Разом з тим час є горизонтом зрозумілості буття (М. Гайдеггер) [9]. Оскільки неklasична філософія права претендує на те, щоб осмислити право не як статичне, об'єктивоване суще, а в його бутті, як динаміці, чистій процесуальності (діалозі, комунікації, події), час перетворюється на фундаментальну підставу подібного підходу.

Необхідною умовою для того, щоб ввести час у поле нашого зору, є послідовне здійснення онтологічного розрізнення (М. Гайдеггер). Визначена філософами відмінність між буттям і сущим стає несподівано актуальною для правознавства, оскільки ми помічаємо той очевидний факт, що таке «правове» суще, як закон або суд, завжди можуть виявитися «неправом», втіленням репресій і свавілля. Натомість такі тривіальні й індиферентні в правовому розумінні речі, наприклад, домашні капці, телевізор тощо несподівано можуть виявитися правовим сущим — доказом у кримінальному процесі або предметом цивільно-правового спору¹. Отже, можна прийти до висновку, що правовий статус сущого не самостійний, а похідний. Говорячи мовою філософії, жодне суще — ні закон, ні прокурор, ні суд — не є іманентно правовим. Оскільки суще є сущим, наскільки воно є, тобто завдяки буттю, то правове воно чи ні, залежить також від буття. Знову ж таки, висловлюючись мовою філософії, суще стає правовим, оскільки воно набуває правовий модус буття. Тим самим у поле нашого зору входить буття права, яке не є правовим сущим, але обумовлює правовий статус всякого сущого, яке є як правове.

При цьому помилково вважати, що правовим або неправовим суще стає залежно від того як особа його використовує. Адже застосовуючи закон навіть із найкращими намірами, ми не застраховані від помилки, коли невинна особа може бути засуджена, а винна уникне покарання. Закон і вирок у цьому випадку виступають неправовим сущим, хоча умисел судді буде спрямований на постанову правосудного рішення. Аналогічним чином ніхто ніколи спеціально не робить доказ доказом: він такий, оскільки на ньому в тій або тій формі «відбилося» те, що відбувається. Власне, саме те, що відбувається — подія, пригода і є те, що надає сущому, втягнутому в нього, правовий спосіб буття, а відповідно — правовий статус.

Тим самим в основі перетворення «звичайного» сущого в «правове» лежить подія. Оскільки *щось здійснюється*, воно незворотно «змушує» суще *бути* правовим, «заміщуючи» всі інші перспективи цього сущого (фізичні, хімічні, економічні та ін.) його правовим образом. Що ж має відбуватися, аби буття сущого стало правовим?

Як зазначає німецький правознавець О. Кауфман, право входить в екзистенцію за допомогою діяння [12, с. 122]. Проте очевидно, що це не будь-яке діяння. Перш за все, воно прямо або опосередковано має бути здійснено тим, хто здатний відповідати за скоєне — правовим діячем. Також це не вчинок одинака, а діяння, спрямоване на Другого, і припускає Третього. При цьому, як пише П. Рікер, Другий в праві є не Ти, а Будь-хто [5, с. 15–16]. Третій же при цьому

¹ Більш повне обґрунтування цієї тези див.: [7].

виступає як хранитель правопорядку, який, у зв'язку зі своїм особливим становищем, зачеплений будь-яким правовим діянням [8, с. 76]. Необхідно також пам'ятати, що в праві ніколи не буває *односторонніх діянь*. Навіть бездіяльність Другого у відповідь на мою дію є діянням у правовому сенсі (наприклад, конклюдентна угода). Якщо ж я скою вбивство, позбавивши Другого можливості відповіді, то діяти повинен Третій, бездіяльність якого я прийму за мовчазне схвалення моїх дій.

Відповідно до цього право постає як постійний діалог або комунікація, в чому можна погодитися з А. Поляковим та І. Честновим. Однак при цьому необхідно мати на увазі, що умовою їх можливості (діалогу, комунікації) виступає часовий розрив, прогалина, пауза між моїм діянням і «реакцією», зустрічною дією Другого. Цей часовий розрив і є особливий час права, в якому воно збувається. Як тільки Другий або Третій пропорційно «відповів» своїми діями або бездіяльністю на моє діяння, право збулося. Звичайно, «реакція» може бути і надмірною по відношенню до мого діяння, внаслідок чого я буду змушений «відповідати» в свою чергу. Тому між діянням і «реакцією» Другого або Третього¹ існує своєрідна «тяга», взаємне тяжіння. Оскільки «реакція» (правові наслідки) відповідна діянню, право вичерпується. Якщо ж вона «недостатня» або «надлишкова», право продовжує збуватися.

Отже, ми приходимо до своєрідної парадоксальності. Оскільки право збулося найбільш повно, коли «назустріч» діянню виходять відповідні йому правові наслідки, воно в той же момент «припиняється», «вичерпується». Якщо ж діяння «не зустрічає» таких, право «продовжує» тривати. При цьому ключовим моментом є вимір часу між діянням і його правовими наслідками. Чим він «менший», тим менш явним буде правовий статус того суцього, яке залучено в цю правову подію. Якщо ж він «розростається», то суще, яке втягнуто у часовий розрив між вчиненим діянням і його правовими наслідками, більш явно виявляє свій правовий характер. Так, якщо, як у дрібній побутовій угоді, товар і гроші переходять із рук в руки практично одночасно, ми не згадуємо про право. І навпаки, коли між передачею грошей і товару проходить значний час, ми раптово усвідомлюємо себе як «сторону правовідносин», часовий розрив опосередковується «договором», оточуючі стають можливими «свідками» цього тощо.

Таким чином, правовий спосіб буття суцього є похідним від «тяги», що виникає між вчиненим правовим діянням і його правовими наслідками у часовому проміжку між ними. На відміну від *буття права*, тобто буття *правового суцього*, така «тяга» може бути названа правовим буттям, тобто «чистою» процесуальністю права, помисленої без домішки суцього. Подібно до того, як час є горизонтом зрозумілості буття (М. Гайдеггер), правове буття як витік буття права і правового суцього може бути зрозуміле зі специфічного правового часу — часу «між» правовим діянням і зустрічними йому правовими наслідками.

Оскільки ми намагаємося міркувати про право не онтично (на рівні суцього), а онтологічно (в площині буття), то і час у цьому випадку початково не представляє собою «лінійного часу», в якому існує право як суще. Такий «ліній-

¹ Інакше кажучи, правовими наслідками мого діяння, які слід відрізнити від його моральних наслідків — реакції Другого, взятого не як Будь-хто, а як Ти.

ний час» за своєю суттю є похідним. Оскільки часовий проміжок, у якому збувається правове буття, «зникає», коли діяння зустрічає співмірні йому правові наслідки, то можна зробити висновок, що в самому діянні *вже міститься* різноманіття іманентних йому правових наслідків, які, таким чином, «сучасні» йому.

Характерною рисою такої «сучасності» є те, що минуле, сьогодення, майбутнє не йдуть одне за одним як в лінійному розумінні часу, а співіснують одночасно. Як тільки діяння вчинено в *теперішньому*, з *майбутнього* назустріч йому (тобто в «минуле») *вже* спрямовані правові наслідки, які, зустрівшись із ним знову-таки в *сьогоденні*, замкнуть часове коло і «вичерпають» правове буття. Натомість, оскільки діяння вчинено в *сьогоденні*, але спрямовано в *майбутнє*, з якого наступають спрямовані в *минуле* правові наслідки, правовий час має кругову екстатичну побудову. Правовий час може бути описаний як кругова екстатична сучасність.

У цій «часовій петлі» перебуває правове буття. Оскільки коло замкнуте, правове буття приховується, відмовляючи себе на користь економічного, фізичного, біологічного або іншого буття. Однак якщо коло часу не може замкнутися «довше» адекватного йому часового виміру, а правові наслідки «зависають», ставлячи під сумнів правове буття як «тягу», на допомогу приходять правове суще: воно, як «докази», «сторони правовідносин», «предмет спору» та інші, ніби «заповнює» цю часову прогалину, посилюючи тяжіння, «допомагаючи» здійснюватися правовому буттю, «зустрітися» відповідним одне одному діянню і його правовим наслідкам¹.

Ця коротка експлікація правового часу як горизонту зрозумілості правового буття дає нам можливість зробити зворотню екстраполяцію результатів розвідки на правове буття, осмисливши його в притаманних йому рисах. Серед таких слід назвати правляче, правду, напрям².

Оскільки правове буття як тяга виникає у часовому проміжку між діянням і його правовими наслідками, воно володіє характером *спрямованості*. Як пише В. Даль, напрямку віддавна було притаманне значення *шляху* [1, с. 543]. Шлях у свою чергу є не просто «дорога», а спосіб досягнення Іншого в його бутті, спосіб зустрічі того, що в протилежному випадку залишилося б розрізненим. Таким чином, спрямовано розгортаючись у тимчасовому просторі між діянням і його правовими наслідками, правове буття пов'язує їх, збуваючись у їх взаємспрямованості: діяння з *теперішнього* в *майбутнє*, а правових наслідків з *майбутнього* в *минуле*.

У зв'язку з тим, що діяння *вже* іманентно містить у собі свої правові наслідки, часовий розрив між ними початково носить не лінійний, а екстатичний характер. Оскільки наслідки не слідує за діянням як наслідок за причиною, а взаємно належать один одному необхідним чином, така приналежність, збуваючись в ході «тяги», носить *правлячий* характер. Правляче, як риса правового буття, полягає в тому, що оскільки діяння *вже* відбулося, наслідки викликані *незворотністю*. На відміну від моралі, де за допомогою прощення можна «стер-

¹ Звичайно, якщо цей часовий проміжок «затягується» до нескінченності, коли діяння не може зустріти своїх правових наслідків, правове буття «розсіюється», «загасає».

² Детальніше див.: [8, с. 116].

ти» як діяння, так і його наслідки, правовий час незворотній. Незворотність правового часу зумовлена *правлячим* характером правового буття.

Як уже було сказано, правовий час утворює петлю. Вона замикається лише тоді, коли, наступаючи з майбутнього (теперішнього), правові наслідки відповідні скоєному діянню. У зустрічі діяння і «властивих» (*eigentlich* — нім.) йому правових наслідків проявляється *правда* діяння, його сенс, тобто що *воно є насправді*. Оскільки це відбувається в *теперішньому* правовому часі, в теперішньому правовому часі правове буття є як *справжнє*, розкриваючись у момент зустрічі діяння і «його» правових наслідків як правда права: що *було*, що *могло бути*, і що *має здійснитися*. Інакше кажучи, до того, як петля затягнеться, а правове буття здійсниться, ми ніколи не можемо знати, що має бути: адже в діянні іманентно міститься не один правовий наслідок, а цілий *горизонт* таких. Вибір же наслідка, що найбільше відповідає «своєму» скоєному діянню, виводить на світло *правду* того, що відбулося, тобто істину правового буття.

Відповідно до цього експлікація правового часу як кругової екстатичної сучасності дає можливість осмислити основні риси, притаманні правовому буттю як витоку правового модусу буття сущого — буття права. Тим самим здобуто горизонт для подальшої розробки права як чистої динамічної конфігурації сенсу, яка є основою того, що правознавці вже дві з половиною тисячі років говорять те ж саме про одне і те ж. Те ж саме, але не одне і те ж (*Das Selbe, aber nicht das Gleiche* — нім.) (М. Гайдеггер).

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. — М., 1955. — Т. 3 : П–Р.
2. *Майхофер В.* Право и бытие // Российский ежегодник теории права. — 2008. — № 1.
3. *Поляков А. В.* Прощание с классикой, или как возможна коммуникативная теория права // Российский ежегодник теории права. — 2008. — № 1.
4. *Поляков А. В.* Общая теория права: феноменолого-коммуникативный подход. — СПб., 2003.
5. *Рікер П.* Право і справедливість. — К., 2002. — 216 с.
6. *Стовба А. В.* Право естества: в попытках переосмысления естественного права // Российский ежегодник теории права. — 2009. — № 2.
7. *Стовба А. В.* О перемене сущности или «что есть» право в эпоху постметафизики // Правоведение. — 2008. — № 1.
8. *Стовба А. В.* Правовая ситуация как исток бытия права. — Х., 2006. — 176 с.
9. *Хайдеггер М.* Бытие и время. — М., 1997.
10. *Честнов И. Л.* Постклассическое правопонимание. — Краснодар, 2010.
11. *Честнов И. Л.* Диалогическая антропология права как постклассический тип правопонимания: к формированию концепции // Российский ежегодник теории права. — 2008. — № 1.
12. *Kaufmann A.* Preliminary Remarks on a Legal Logic and Ontology of Relations // Law, Interpretation and Reality. — Dordrecht, 1990.

Стовба О. В. Темпоральна онтологія права. Прологомени

Анотація. У статті здійснюється вступ у темпоральну онтологію права. Автор пропонує осмислити право на підставі онтологічного та постонтологічного право-

вого розрізнення із горизонту правового часу. Результатом є локалізація феномена права у часовому розриві між діянням та його правовими наслідками.

Ключові слова: правове буття, буття права, право як суще, правовий час.

Стовба А. В. Темпоральная онтология права. Прологомены

Аннотация. В статье осуществляется введение в проблематику темпоральной онтологии права. Автор предлагает осмыслить право на основании онтологического и постонтологического различий из горизонта правового времени. Результатом является локализация феномена права во временном разрыве между деянием и его правовыми последствиями.

Ключевые слова: правовое бытие, бытие права, право как сущее, правовое время.

Stovba O. The Temporal Ontology of Law. Prolegomena

Summary. The article is an introduction to the temporal ontology of law. Author proposes to think law on such methodological foundations as ontological and postontological differences from the horizon of legal time. As the result of such operation, the phenomenon of law is localized in the temporal gap between legal deed and its legal consequences.

Key words: law being, being of law, legal entity, legal time.